

Indústria cultural lusòfona. Les perspectives del flux comunicacional lusoafrobrasiler*

José Marques de Melo

Universidade Metodiste de São Paulo. Brasil.

Rebut: octubre/1995

Resum

El flux comunicatiu entre els països de llengua portuguesa situats en els territoris d'Europa, Àfrica i Amèrica, s'intensificà en les dècades del 1980 i 1990. Els processos recents de democratització de la vida política i la privatització de les indústries culturals estan motivant l'intercanvi entre Brasil i Portugal, que s'estén als cinc països africans la llengua oficial dels quals és el portuguès: Angola, Moçambic, Guinea Bissau, Cap Verd, São Tomé i Príncipe. S'estima avui l'existència d'un mercat potencial de lusoparlants de prop de dos-cents milions de persones, incloent-hi la diàspora dels portuguesos, brasilers i africans que constitueixen la Comunitat dels Països de Llengua Portuguesa (CPLP), així com les perspectives per a l'articulació d'un mercat comunicatiu capaç de preservar les identitats culturals lusitanes i alhora recolzar-les en els nous espais multiculturals creats per la globalització de l'economia contemporània.

Paraules clau: Comunicació internacional, indústries culturals, identitat cultural globalització, lusitània.

Abstract. *Indústria cultural lusòfona. As perspectivas do fluxo comunicacional luso-afrobrasileiro*

Communication between the Portuguese-speaking countries of Europe, Africa and Latin America intensified in the 1980s and 1990s. The recent advent of democracy and the privatization of cultural and communications industries have stimulated links between Brasil and Portugal, and these links have also been extended to the five African countries where Portuguese is an official language: Angola, Mozambique, Guinea-Bissau, Cape Verde Islands, St Thomas and Principe. Today there is an estimated potential market of two hundred million Portuguese speakers, including the diaspora of Portuguese, Brazilian and African immigrants who make up Portuguese-speaking communities all over the world. This article examines the setting up of the Community of Portuguese-Speaking Countries (CPLP), and the prospects for the consolidation of a communications market capable of preserving Portuguese-speaking cultures, and finding a niche for them in the new multicultural media created by economic globalization.

Key words: International communication, cultural industries, cultural identity, globalization, Portuguese-speaking.

* Traducció: Renata Veloso.

Realitat o utopia?

El mes de desembre de 1994, a la ciutat de Rio de Janeiro, al Brasil, es reuniren més de dos centenars d'empresaris i professionals, durant un congrés internacional de periodisme en llengua portuguesa, que representaven set nacions, localitzades en tres continents, on el portuguès és la llengua oficial: Angola, Moçambic, Guinea Bissau, Cap Verd, São Tomé i Príncipe (a Àfrica), Brasil (a Amèrica) i Portugal (a Europa). Hi havia també participants vinguts d'altres països, com ara Canadà, Estats Units i Japó, vinculats a comunitats d'immigrants que preserven les tradicions culturals d'origen lusoafrobrasiler.

L'assemblea final d'aquella trobada exhortà els presidents dels set països a preparar mesures destinades a la creació de la CPLP —Comunitat dels Països de Llengua Portuguesa. Aquesta manifestació pública traduïa una reacció a l'ajornament de la II Cimera dels Caps d'Estat i de Govern dels Països de Llengua Portuguesa («II Conferência de Cúpula dos Chefes de Estado e de Governo dos Países de Língua Portuguesa»), dues vegades convocada i ajornada. Els periodistes defengueren categòricament la CPLP com una iniciativa que comptava amb el suport de la societat civil d'aquelles nacions, la concreció de la qual no pot ser encoberta pels seus governants.

Anticipant-se en certa manera a l'exigència dels periodistes, el president de Portugal, Mario Soares, en entrevista col·lectiva transmesa via satèl·lit als set països ja referits, demanà disculpes, explicà que les negociacions per acabar la guerra civil a Angola i Moçambic havien impedit la cimera, i prometé empenya per a la seva realització en un futur no gaire llunyà. En la mateixa ocasió, el llavors president del Brasil, Itamar Franco, declarava peremptòriament: «Aquesta Comunitat és un projecte que no es pot aturar, d'incomptables avantatges per a tots els països de parla portuguesa i, per això, hi diposito les més grans esperances»¹.

Com sorgí la idea de la CPLP i quines són les seves metes?²

El seu origen llunyà es troba a la I Cimera dels Caps d'Estat i Govern del Brasil, Portugal i dels cinc països africans de llengua oficial portuguesa, realitzada a São Luis do Maranhao, Brasil, el 1989. El seu artífex fou el llavors ministre brasiler de Cultura, José Aparecido de Oliveira, creador de l'Institut Internacional de Llengua Portuguesa, els objectius del qual són els següents:

- a) promoure la defensa de la llengua portuguesa, en el supòsit que es tracta del patrimoni comú dels països i pobles que la fan servir com a llengua nacional o oficial;
- b) fomentar l'enriquiment i la difusió de l'idioma com a vehicle de cultura, educació, informació i d'accés al coneixement científic i tecnològic;

1. MATUSSI, Dante (ed.). *Jornalistas dao passo decisivo para consolidação a integração luso-africana brasileira*, *Imprensa (Encarte Especial)*, 87 (1994), São Paulo, Feeling Editorial.
2. EMBAIXADA DO BRASIL. *A Comunidade dos Países de Língua Portuguesa*, Lisboa, 1994.

- c) promoure el desenvolupament de les relacions culturals entre tots els països i pobles que utilitzen el portuguès;
- d) encoratjar la cooperació, la investigació i l'intercanvi d'especialistes en els camps de la llengua i de la cultura;
- e) preservar i difondre l'Acord Ortogràfic ja firmat pels Set i en curs de ratificació.

El seu origen immediat es troba en la proposta que el mateix José Aparecido, que llavors ocupava el càrrec d'ambaixador del Brasil a Portugal, va fer, el dia 1 de gener de 1993, al president brasiler Itamar Franco. Aquest va donar suport a la proposta i la va sotmetre a la consideració dels caps de govern dels altres països de llengua portuguesa. La iniciativa brasilera va rebre l'adhesió unànime dels governants d'aquells països; també dels seus intel·lectuals, polítics i empresaris, a través de manifestacions emfàtiques que encoratjaren la creació de la CPLP.

El febrer de 1994 es realitzà a Brasília la «Primera reunió de ministres de relacions Exteriors i d'Afers Estrangers dels països de llengua portuguesa», amb la finalitat d'elaborar la declaració constitutiva de la nova Comunitat i de preparar la II Cimera dels Caps d'Estat i de Govern, destinada a examinar les metes següents:

- a) Institució de la Comunitat Comercial dels Set, amb vistes a complementar les economies respectives, que es troben en diferents nivells de desenvolupament, però que conformen un mercat consumidor potencial de l'ordre de 200 milions de persones. A pesar de la inserció de cadascú en el mercat regional respectiu, la cooperació econòmica que puguin desenvolupar en el futur podrà significar l'ampliació dels mercats per a les empreses nacionals, al mateix temps que incitarà l'intercanvi d'experiències en l'adopció de plans d'ajustament econòmic negociats amb el Fons Monetari Internacional o l'articulació d'estratègies coordinades en el si de la futura Organització del Comerç Mundial.
- b) Creació del Parlament dels Països de Llengua Portuguesa, amb la finalitat de donar suport a la democràcia representativa a l'àmbit de cada país i, al mateix temps, d'adoptar mecanismes de consulta flexible i informal per a l'actuació conjunta i la defensa dels interessos comuns a les principals organitzacions internacionals.
- c) Implantació i enfortiment d'institucions culturals, científiques i educatives comunitàries, orientades a la preservació de les identitats lusoafrobrasileres, com ara la Universitat dels Set, el Fons Bibliogràfic de la Llengua Portuguesa, l'Institut Internacional de la Llengua Portuguesa, l'Institut Camoes i d'altres organismes destinats a formar recursos humans, desenvolupar investigacions i emmagatzemar dades d'interès plurinacional.

La conjuntura política no semblava propícia a la formalització de la CPLP, principalment a causa de la transició institucional que estava tenint lloc a Angola, Brasil i Moçambic l'any 1994. D'aquí la insistència dels periodistes

reunits a Rio de Janeiro, que consideraven el projecte madurat i en reivindicaven la immediata aplicació.

Alguns analistes classificaren com a «romàntic» i, per tant, irrealitzable aquest projecte inspirat per l'exministre i exambaixador José Aparecido de Oliveira. Tot i que no gaudia de cap mandat governamental, ell continuà defensant-lo entusiàsticament a la tribuna de la premsa, per tal d'aconseguir el suport de la societat civil.

I que ningú no es faci il·lusions amb la versió interessada dels negativistes que acusen la nostra iniciativa políticodiplomàtica de ser un gest merament romàntic. La prova són els grans potencials d'Angola i Moçambic, per exemple, i la posició estratègica de Cap Verd, Guinea Bissau i São Tomé i Príncipe, pel desenvolupament dels quals tenim propostes específiques i definides al llarg dels debats promoguts per òrgans de comunicació social, a Rio, a Lisboa, a Luanda, a la Cidade da Praia i a Brasília. La vessant empresarial de la comunitat serà més que una proposta econòmica, ja que es troba fonamentada en l'humanisme cultural de més de 200 milions de persones que parlen la mateixa llengua i que pretenen defensar valors històrics permanents. Un d'ells —i el més immediat— és la defensa de la pau a Angola, on milers de persones han estat massacrades des de fa més de trenta anys. La Comunitat dels Països de Llengua Portuguesa, que reuneix set nacions sobiranes en tres continents, és una imposició de l'actualitat i una vella demanda del fons de l'ànima dels nostres pobles³.

Però, des que assumí el càrrec d'ambaixador del Brasil a Portugal, l'expressident brasiler Itamar Franco s'abocà a la realització del projecte. Tant és així que va fer possible la realització de la II Cimera dels Caps d'Estat dels referits països, a Lisboa, el juliol de 1995, quan es firmà el compromís d'implantar efectivament la CPLP a partir del 1996.

Antecedents històrics

L'any 2000 se celebrarà el cinquè centenari de l'arribada al continent americà d'aquella missió marítima portuguesa dirigida per Pedro Álvarez Cabral, episodi que la història registrarà com el descobriment del Brasil⁴. Però, abans d'arribar a Amèrica, els portuguesos ja havien protagonitzat fets històrics a d'altres continents, i ja havien obtingut una significativa presència a Àfrica i Àsia⁵. Com a resultat d'aquestes iniciatives pioneres dels segles XIV i XV, Portugal mantingué un vast imperi colonial —l'últim, per cert, de desaparèixer— enmig del procés de *descolonització* que marcà la conjuntura posterior a la II Guerra Mundial.

Si, per una banda, Portugal perdé el control dels anomenats territoris *d'além mar* (de més enllà del mar) —procés que s'inicià amb l'independència del Brasil al 1822—, els va deixar la seva llengua i la seva cultura. Avui prop de 200

3. OLIVEIRA, José Aparecido. Responder é preciso, *Folha de S. Paulo*, 17/1/95, São Paulo.
4. FAUSTO, Boris. *História do Brasil*, São Paulo, EDUSP, 1994.
5. CASTRO, Armando. *O Sistema Colonial Portugues em África*, Lisboa, Editorial Caminho, 1978 / NEWITT, Malyn. *Portugal in Africa*, Londres, C.Hurst & Co., 1981.

milions de persones parlen la llengua portuguesa arreu del món, i només el 5% viuen a terres lusitanes. Els més nombrosos contingents se situen a les antigues colònies americanes i africanes; s'hi han d'afegir encara els ciutadans portuguesos, brasilers, capverdians, etc. que engreixen els corrents migratoris d'aquest segle, tot escampant-se pel globus terrestre.

De fet, la idea de crear una comunitat de llengua i cultura portuguesa no és pas nova. Sorgí inicialment al període posterior a la II Guerra Mundial, quan Brasil i Portugal reactivaren les seves relacions comercials, després de molts anys de distanciament. Encara que els dos països van reduir substancialment les seves relacions econòmiques tot just després dels moviments emancipadors que configuraren la nova fesomia d'Amèrica Llatina al segle passat, el temps ajudà a curar les ferides de la dominació colonial i els lligams afectius mai no foren interromputs.

Tant és així que el Brasil rebé diversos contingents d'immigrants portuguesos, en la primera meitat del segle, incloent-hi els dissidents polítics del règim autoritari que s'hi implantà en el període d'entreguerres i perdurà fins a la dècada dels setanta. Recentment, Portugal està acollint immigrants brasilers, sobretot persones de classe mitjana, empaitades per l'espiral inflacionària que fuetjà el Brasil fins l'any passat i fascinades per la conquesta d'oportunitats al mercat de treball europeu.

Fou justament la longevitat de l'autoritarisme salazarista l'obstacle que dificultà l'ampliació de les relacions econòmiques entre Portugal i Brasil. Com a teló de fons, tenim el posicionament de la societat civil brasilera —en alguns moments compartit pel govern— que s'afegia al cor anticolonialista de la comunitat internacional, donant suport a la lluita per la independència de les colònies que Portugal s'obstinava a mantenir a l'Àfrica. Era natural aquest sentiment de suport a les lluites d'alliberament dels pobles africans de llengua portuguesa, els avantpassats dels quals havien estat traslladats forçosament com a esclaus al nostre país, amb la qual cosa van contribuir substancialment a forjar la fesomia de la moderna societat brasilera. Alguns antropòlegs, com ara Egon Schaden, defensen la tesi segons la qual la contribució negra a la cultura brasilera fou quantitativament superior a la mateixa influència exercida per les comunitats indígenes.

Quan Portugal, poc abans del desmantellament del seu imperi colonial, intentà crear la Comunitat Lusitana⁷, inspirant-se en l'exemple de la British Commonwealth, Brasil s'abstingué de cooperar-hi. Fou un gest subtil de censura al comportament colonialista portuguès que va fer inviable definitivament el projecte, la qual cosa accentuà el seu aïllament internacional. Aquest episodi ocorregué, paradoxalment, durant la vigència del règim militar brasiler, la fesomia política del qual s'assemblava a la de l'autoritarisme salazarista.

6. FERREIRA, Eduardo de Sousa. *O fim de uma era -o colonialismo portugues em Africa* Lisboa, Livraria Sá da Costa Editora, 1977.

7. CHILCOTE, Ronald. *Portuguese Africa*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1967, p. 49.

Però, després de la Revolució dels Clavells, el 1974, Portugal es reconver-tí a la democràcia, interrompé l'acció militar a l'Àfrica i va reconèixer la independència de les seves antigues colònies. Es va crear, llavors, els cinc PALOP —Països Africans de Llengua Oficial Portuguesa: Angola, Cap Verd, Guinea Bisau, Moçambic, São Tomé i Príncipe⁸. Aquestes nacions emergents buscaren adequar-se al marc dibuixat per la guerra freda; n'hi va haver que adoptaren sistemes governamentals pròxims al model socialista, passant a gravitar al voltant de la URSS.

A pesar de la desacceleració de les relacions econòmiques amb l'antiga potència colonial —fet agreujat per la fugida massiva de capitals i recursos humans lusitans, atemorits pels processos d'estatització dels primers governs postcolonials—, les relacions culturals mai no foren interrompudes. Fou un procés semblant a l'experimentat pel Brasil a final del segle passat. Portugal continuava significat un espai de referència històrica, fins i tot per la presència, en territori seu, d'expressius contingents de colons repatriats o d'africans dissidents dels governs socialistes, que seguïen mantenint lligams afectius o familiars amb les terres on havien nascut o treballat⁹. Aquets contingents d'exiliats van injectar nous valors a la cultura portuguesa, en certa mesura accentuant la seva africanització, en una conjuntura en la qual Portugal buscava europeïtzar-se a través de la CEE¹⁰.

Els PALOP, al seu torn, augmentaren les relacions comercials i culturals amb el Brasil, el qual esdevingué un soci privilegiat. No obstant això, la distància geogràfica sempre representà una barrera a la intensificació d'aquestes relacions. Un altre obstacle fou, sens dubte, la crisi econòmica que traumatitzà el Brasil la darrera dècada, impeding iniciatives més conseqüents a nivell comercial¹¹, encara que les relacions polítiques i culturals amb l'Àfrica portuguesa haguessin estat preservades i fins i tot incrementades.

Aquest marc històric presenta una evidència indiscutible: els set països de llengua portuguesa desenvoluparen trajectòries contemporànies que els distancïaren a nivell políticoeconòmic, d'acord amb les tensions provocades per la guerra freda. Cadascun passà a integrar un determinat bloc econòmic regional, i coexistí i cooperà amb els veïns geogràficament contigus.

Tot i així, preservaren la intercomunicació entre ells, tant a través dels canals diplomàticogovernamentals, com per mitjà de les èlites intel·lectuals. En el cas dels països africans, era natural que busquessin cooperació econòmica i tècnica amb el Brasil, per les identitats culturals comunes. De la mateixa manera, les relacions amb Portugal varen ser repeses a poc a poc, malgrat les amargues

8. FERREIRA, José Medeiros. International Ramifications of the Portuguese Revolution. A: GRAHAM, Lawrence & WHEELER, Douglas (eds.). *In Search of Modern Portugal*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1983, p. 287-296.
9. MARUJO, Antonio. «Os africanos em Portugal nao cabem nos censos». *O Público*, Lisboa, 17/11/94.
10. AGUALUSA, José Eduardo. *A Lisboa Africana*, Lisboa, ASA, 1993. CUNHA, Isabel Arriaga. «Portugal mais europeu». *O Público*, 15/11/94, Lisboa.
11. CARDOSO, Fernando Henrique. *A Construção da Democracia*, São Paulo, Siciliano, 1993.

reminiscències que tenien del recent període colonial. El pragmatisme polític s'imposà, fins i tot perquè les frustrades experiències socialitzants i les relacions moltes vegades traumàtiques establertes amb els nous socis de l'Europa de l'Est varen conduir cap a una reaproximació amb els antics colonitzadors, ara amotllats a la democràcia liberal i al capitalisme competitiu.

La síndrome dels països parents

És un fet notori que els set països de llengua portuguesa s'hagin adaptat als determinismes geogràfics de les regions on se situen, ampliant les relacions comercials amb els països veïns i compartint amb ells estratègies comunes per a la inserció a l'economia globalitzada. Portugal s'adherí a la Comunitat Econòmica Europea —CEE—¹²; Brasil s'integrà al Mercat Comú del Con-Sud d'Amèrica —MERCOSUL—¹³; Angola i Moçambic participen de la Comunitat per al Desenvolupament de l'Àfrica Austral —SADC—¹⁴; Cap Verd i Guinea Bissau s'estan inserint en la Comunitat Econòmica dels Estats d'Àfrica Occidental —CEDEAO—; São Tomé i Príncipe formen part dels països que conformen la Comunitat Econòmica dels Estats d'Àfrica Central —CEEAC—¹⁵.

Es tracta d'una contingència que és conseqüència del nou ordre mundial, dibuixat per blocs econòmics regionals. Tant les estructures dels Estats nació com la sobirania territorial de cadascun d'aquests van ser preservades, però les fronteres econòmiques i comercials s'eixamplaren substancialment. Això, tanmateix, no ha estat suficient a l'hora de garantir l'estabilitat institucional, en una conjuntura d'incerteses polítiques com la que es viu avui dia.

Les seqüeles de la guerra freda encara no han estat totalment eliminades. Persisteixen els temors i les inseguretats nacionals dels petits Estats davant les ofensives hegemòniques de les societats políticament i econòmicament més fortes. Això explica, en part, la gran receptivitat que va tenir el projecte de la CPLP per part de les élites dels països de llengua portuguesa.

La principal motivació que el projecte suscita ve de l'aïllament cultural al qual han estat sotmesos cadascun dels set països en el conjunt de les seves regions geogràfiques respectives. A més a més, es nodreix del rescat contemporani d'una singular estima per la pròpia civilització que va substituint gradualment una mena de complex d'inferioritat cultural envers les cultures

12. CUNHA, Paulo de Pitta. «Portugal and the European Economic Community». In: GRAHAM, Lawrence & WHEELER, Douglas (eds.). *In Search of Modern Portugal*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1983, p. 321-338.
13. FADUL, Anamaria. «Process of regional integration and mass communication: challenges of the South Common Market». *Brazilian Communication Yearbook 2* (1993): 17-32, São Paulo.
14. THOMPSON, Carol B. African Initiatives for Development: the practice of regional economic cooperation in Southern Africa, *Journal of International Affairs* 46-1 (1992): 125-144.
15. MOURAO, Fernando A. Albuquerque. A CPLP num mundo globalizado, *Jornal de Letras, Artes e Ideias*, 628 (1994): 11-12, Lisboa.

hegemòniques, fet per al qual es pot trobar una justificació en el llunyà declivi de l'Imperi portuguès i el seu aïllament internacional consegüent.

Són nacions els veïns pròxims de les quals posseeixen llengües diferents d'aquella que té vigència al territori nacional. Això constitueix una barrera per a la integració geopolíticoeconòmica, sobretot en una conjuntura històrica marcada per la primazia dels béns culturals i informacionals.

Té sentit, per tant, la «síndrome dels països parents» com a forma d'agrupament de civilitzacions, segons l'accepció defensada per Samuel Huntington¹⁶:

Durant la guerra freda el món es dividia en Primer, Segon i Tercer mons. Aquestes divisions ja no són rellevants. Molt més significatiu és agrupar els països no pels seus sistemes polítics o econòmics, o pel grau de desenvolupament de la seva economia, sinó que s'ha de fer en funció de la seva cultura i civilització. [...] Civilització és, per tant, el més ampli agrupament cultural de persones i el més comprensiu nivell de la identitat cultural que es verifica entre els homes... [...] Es defineix pels elements comuns, com ara la llengua, la història, la religió, els costums i les institucions, i també per l'autoidentificació subjectiva dels pobles. [...] Les persones poden i solen redefinir les seves identitats i, com a conseqüència d'això, la composició i les fronteres entre les civilitzacions pateixen modificacions.

Aquí tenim el que justifica la manifestació del recent congrés de periodistes reunit a Ríó de Janeiro, que exhorta els seus dirigents governamentals a crear i sedimentar la CPLP. Expressions semblants han anat apareixent, de manera explícita o no, a les reunions similars dels intel·lectuals, motivats per la preservació de la identitat cultural lusoafrobrasiler.

En aquest sentit, la comunitat intel·lectual assumeix l'avantguarda d'una empresa internacional que encara inhibeix els seus governants. Ara, la iniciativa rep l'adhesió de segments de l'empresariat que opera a l'àmbit de la indústria cultural.

Mercat cultural lusoafrobrasiler

La perspectiva per a la formació d'un mercat cultural lusoafrobrasiler sorgí cap a la meitat de la dècada de 1970. El moment coincideix amb la fi de la dictadura salazarista a Portugal i amb l'obertura de les fronteres culturals portugueses. Era natural que el Brasil emergís com a soci preferencial, per les afinitats històriques i lingüístiques existents.

Disposant d'un poderós parc industrial en el sector de la informació i de l'entreteniment, el Brasil assolí el cim d'un procés de nacionalització de la seva producció televisiva i fonogràfica¹⁷. D'una determinada manera, l'hegemonia nord-americana, que causava amenaces a la nostra identitat nacional,

16. HUNTINGTON, Samuel P. Clash of Civilizations, *Foreign Affairs* (summer), 1993.

17. OLIVEN, Ruben George. «The Production and Consumption of Culture in Brazil». *Latin American Perspectives* 40-2 (1984): 103-115.

havia estat neutralitzada¹⁸. En la seqüència històrica, l'exportació de productes ben elaborats estèticament (telenovel·les, discos, espectacles musicals i esportius) constituïa un desafiament per a les empreses brasileres, que identificaven l'existència d'una important demanda per part dels països o les comunitats de cultura llatina per productes culturals «not made in USA»¹⁹.

L'expansió i la modernització de la indústria cultural portuguesa comptà, de manera creixent, amb la participació brasilera. La importació inicial de productes televisius, sobretot les telenovel·les, va ser ampliada després amb l'absorció de *know-how* i de capitals. Aquesta fase coincideix amb la desestatització de la indústria cultural portuguesa. Les noves empreses privades nacionals busquen socis en els països culturalment més identificats amb les demandes del mercat consumidor local. Aquesta obertura a la intensificació de les relacions comercials entre Brasil i Portugal, pel que fa a la indústria cultural, produiria fins i tot una exaltació de l'orgull nacionalista lusità. Hi ha el temor que aquest procés pugui significar una colonització a l'inrevés. O sigui, que l'antiga colònia exerceixi hegemonia cultural sobre l'exmetròpoli a través dels mitjans de comunicació de massa.

La mateixa atracció que el Brasil va exercir naturalment sobre Portugal es donà també a l'àmbit dels PALOP. En instal·lar les seves primeres emissores de televisió, i a causa de la impossibilitat de sostenir econòmicament una producció interna de grans dimensions, aquests països varen buscar en el mercat internacional els programes que poguessin satisfer les audiències nacionals. Era natural que els programes brasilers gaudissin de primacia i acabessin modelant el comportament afrolusità pel que fa a la cultura televisiva.

Portugal també passà a disputar aquest mercat emergent, ocupant espais als països on les seqüeles de la dominació colonial haviant estat més ràpidament dissipades. Desenvolupà també esforços de cooperació amb el Brasil, sobretot amb les organitzacions mediàtiques estatals.

Es va crear, llavors, un mercat lusoafrobrasiler de productes televisius, concretat per les trobades periòdiques de les empreses estatals que operen xarxes de radiodifusió als set països. Però la privatització, que constitueix històricament un fet de l'acció brasilera en aquest sector, s'intensificà a Portugal als anys vuitanta. En el cas dels PALOP, aquest procés s'inicià només als anys noranta, com a conseqüència de la substitució de les poc afortunades iniciatives estatals, inspirades en el model soviètic, per les noves estructures capitalistes absorbides pels governs que tot just es varen sotmetre a la prova de les eleccions²⁰.

18. STRAUBAHAAR, Joseph. «Mass Communication and the Elites». A: CONIFF, Michael and McCANN, Frank (eds.). *Modern Brazil*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1989, p. 225-245.

19. MARQUES DE MELO, José. «Brazil's role as a television exporter within the Latin American market». *Brazilian Communication Yearbook* 2 (1993): 75-86, São Paulo.

20. PHILLIPS, Barnaby. «Mozambique. Back from the Abyss». *BBC Focus in Africa* 6-1 (1995): 4-8. MAIER, Karl. «A Fragile Peace». *Africa Report* 40-1 (1995): 22-27.

Les perspectives d'intercanvi cultural entre les set nacions de llengua oficial portuguesa constitueixen la principal motivació de l'emergent CPLP. A part dels productes televisius, fonogràfics i cinematogràfics, de les tècniques de màrqueting polític i comercial, els països africans desitgen importar productes impresos (llibres, periòdics, revistes). La unificació ortogràfica de la llengua portuguesa, que ja ha estat aprovada pel poder executiu de cada país i que ara es troba en fase de ratificació pels òrgans legislatius, reduirà els obstacles fins ara existents. Encara que el portuguès sigui l'idioma oficial en tots set països, cadascú posseeix normes ortogràfiques pròpies, la qual cosa impedeix la disseminació de les publicacions importades dels altres països, sobretot quan estan destinades al suport didàctic de les xarxes escolars nacionals²¹.

Reactivació de la identitat cultural

La constitució de la CPLP representa segurament un pas decisiu per consolidar la integració lusoafrobrasileira, procés que mobilitza, fa tres dècades, la imaginació de pensadors socials com ara Gilberto Freyre²², José Honório Rodrigues²³, Lobiano do Rego²⁴ o Eduardo Mondlane²⁵.

El projecte dels anys seixanta fracassà a causa de la naturalesa peculiar de la conjuntura de la guerra freda, quan els lideratges intel·lectuals dels diferents països se situaven en perspectives ideològiques conflictives, que influenciaven i en certa manera immobilitzaven l'acció governamental.

L'escenari actual és molt diferent. Els conflictes ideològics s'han apaïvat. Les diferències polítiques ja no es manifesten amb la mateixa intensitat. Segueixen existint els nivells diferenciats de desenvolupament econòmic, augmentats per la manca d'una contigüitat territorial.

De fet, són set nacions sobiranes que desitgen preservar els seus lligams culturals comuns, les arrels dels quals són lusitanes. Però que posseeixen fesomies plasmades per la mescla de valors provinents de les cultures negres africanes portades a Europa i Amèrica pels fluxos esclavistes del segle passat. Al mateix temps, incorporen ingredients nacionals brasilers, transportats pels colonitzadors que feren el camí de tornada de l'Amèrica cap a l'Àfrica i Europa.

Les motivacions culturals no són pas exclusives en el procés de constitució de la CPLP, sinó que nodreixen interessos econòmics i polítics que signifiquen l'ampliació de les fronteres comercials i diplomàtiques de cadascun dels països. I aquestes negociacions són més efectives quan s'utilitza un idioma comú, facilitades també per les semblances d'hàbits i costums que fan innecessàries les adaptacions dels productes per al consum popular.

21. «Entre factos & fatos». *Imprensa. Encarte* 87 (1994):13.

22. FREYRE, Gilberto. «Misconceptions of Brazil». *Foreign Affairs* XL (1962): 453-462.

23. RODRIGUES, José Honório. «The Influence of Africa in Brazil and of Brazil in Africa». *Journal of African History* III-1 (1962): 49-67.

24. REGO, Lobiano do. *Pátria Morena: a vista da maior epopéia*, Lisboa, 1959.

25. MONDLANE, Eduardo. *The development of nationalism in Mozambique*, Dar el Salaam, 1964.

Tot i així, la reactivació de la identitat cultural lusoafrobrasileira és la mola propulsora de la naixent comunitat internacional. Un clar senyal d'això és la recent conquesta del front diplomàtic, que ha aconseguit l'adopció del portuguès com a idioma de treball per part de la UNESCO. Es tracta de la *setena llengua* més utilitzada a tot el món: abasta un univers de parlants potencials estimat en 200 milions de persones. D'aquest total, 5 milions corresponen als immigrants brasilers, portuguesos i lusoafricans localitzats al nord d'Europa i d'Amèrica, a Austràlia, a l'Àfrica del Sud, al Japó i a d'altres llocs²⁶.

Aquestes comunitats, exiliades econòmicament a causa de les dificultats conjunturals dels països d'origen, busquen preservar el seu patrimoni cultural, mantenint escoles, diaris, programes de ràdio i televisió. El cas més expressiu és la recent «nissaga dels *dekasséguis*», joves brasilers descendents de famílies japoneses que tornaren al Japó per gaudir de millors condicions de treball. S'estima que el contingent de població nipobrasileira arriba avui dia a un milió de persones, dels quals a prop d'un 15% emigraren al Japó en els últims anys, atrets per l'oferta de feines amb un nivell superior a la mitjana dels seus pagats al Brasil. Però el xoc cultural que han d'afrontar a l'Àsia és molt gran, la qual cosa justifica l'edició d'un diari en llengua portuguesa, amb un tiratge de més de 50.000 exemplars, que els ajuda a preservar la identitat cultural assimilada al Brasil, mentre no tornen al país on els seus pares i les seves famílies varen escollir per viure i on es varen integrar plenament²⁷.

Si per a les comunitats d'immigrants aquesta consciència de preservació de la identitat cultural lusoafrobrasileira sembla decisiva, per als intel·lectuals de les terres de parla portuguesa comença a ser encarada com a primordial. Ells temen el perill de l'assimilació forçada per les comunitats culturals amb les quals es relacionen a les respectives regions, o pel procés pel sotmetiment a la globalització cultural a través de les «super autopistes de la informació» (*information superhighways*)²⁸.

Aquest sentiment ha estat explicitat amb pertinència i vigor per l'assagista anglès José Eduardo Agualusa:

La Comunitat és un projecte [...] fonamental per a la supervivència cultural dels països lusòfons i per a la imposició de la llengua portuguesa al món. La força de Portugal i la seva supervivència, sigui política, sigui cultural, depèn del seu lligam amb el passat, amb els països que formen part d'aquest passat i que parlen el portuguès. El Brasil, per exemple, dins una àrea com la de l'Amèrica Llatina, té característiques molt pròpies que el distingeixen i el defineixen a nivell internacional. La més important d'aquestes característiques és la llengua portuguesa. Existeix, doncs, un parentiu amb els països on es parla el portuguès, i el Brasil, encara que sigui

26. ALVES, Dario Moreira de Castro. «A língua portuguesa no tempo e no mundo». *Jornal das Letras, Artes e Idéias* 628 (1994): 6-7, Lisboa.

27. MARQUES, Fabricia. «A saga dos «dekasséguis»». *Jornal do Brasil. Domingo*, 19-970 (1994): 39-39, Rio de Janeiro.

28. PINTO, Virgilio Noya. «Communication, identité et culture». *Brazilian Communication Research Yearbook* 2 (1993): 95-98.

un país únic i ric, necessita aquests països per tal d'afirmar-se internacionalment. De la mateixa manera, Portugal no sobreviurà sense un fort lligam amb els països de llengua portuguesa, ja que és la seva identitat el que es troba en joc. Si aquest lligam no és efectiu, Portugal perdrà la seva identitat. La raó de ser de Portugal, del Brasil o de l'Àfrica passa per l'existència d'altres països de llengua portuguesa. I l'afirmació internacional d'aquests països passa per la formació d'una comunitat de països de llengua portuguesa. [...] Penso que la creació de la comunitat és quelcom d'importància vital, perquè els portuguesos corren el risc d'esdevenir espanyols, o més ràpidament americans si això no passa. Qui diu portuguesos, diu anglesos, ja que ells també corren el risc de perdre la seva identitat. La meua Àfrica té tradicions amb Portugal. No en té amb França. Per això no sóc zairès; però, sense la comunitat, malauradament potser ho seré. No tinc res en contra del Zaire, però no vull ser zairès, m'estimo més seguir sent angolès. I, per tal de ser angolès, necessito aquesta comunitat. L'afirmació de la llengua portuguesa al món és important per a la meua supervivència com a escriptor. Sóc un escriptor de llengua portuguesa, la meua llengua mare és el portuguès, i tot allò que es digui d'aquesta llengua, m'afecta²⁹.

L'emergent Comunitat dels Països de Llengua Portuguesa té, per tant, característiques singulars. Els seus integrants no gaudeixen de contigüitat territorial, com sol passar amb les temptatives d'agrupació econòmica contemporànies. Es tracta d'un agrupament cimentat per motivacions clarament comunicacionals, sens dubte encoratjades per la puixança de la indústria cultural lusòfona, els productes de la qual circulen en el triangle Brasil-Portugal-PALOP.

Però també són presents en tot el món actual, difosos pels multifacètics circuits audiovisuals, que preserven les rutes Nord-Sud dels pioners navegadors lusitans, i que n'obren de noves en el sentit Sud-Nord i Sud-Sud³⁰.

A través d'aquests fluxos culturals mediàtics, els ciutadans de tot el planeta poden testimoniar la puixança de les expressions culturals lusoafrobrasileres³¹, forjades per l'encreuament de diferents races, religions i concepcions de vida. Les seves marques distintives —la tolerància i la solidaritat— afavoreixen la coexistència dialèctica i creativa entre la tradició i la modernitat, el treball i el lleure, l'aventura i la rutina³².

29. FERNANDES, Elena; AGUALUSA, José Eduardo. «Fundamental para todos os países da nossa língua». *Jornal de Letras, Artes e Idéias* 628 (1994): 8-9, Lisboa.

30. SOUZA, Mauro Wilton de. «Teenovela brasileira na Europa: uma internacionalização do processo». *Comunicação & Sociedade* 2 (1994): 147-166, São Bernardo do Campo.

31. MARQUES DE MELO, José (ed.). *Communication for a New World: Brazilian Perspectives*, São Paulo, ECA-USP, 1993.

32. HOLANDA, Sergio Buarque de. *Raízes do Brasil*, 19a ed., Rio de Janeiro, José Olympio, 1987. LEITE, Dante Moreira. *O Caráter Nacional Brasileiro*, 4a ed., São Paulo, Pioneira, 1983.